

הקרמלין (CC BY 4.0)

ההתפתחות באסטרטגיה של רוסיה כלפי ישראל: מאי־הכרה למעורבות פרגמטית

אנה בורשבסקיה

מכון וושינגטון למדיניות המזרח התיכון

המאמר מציע סקירה רחבה ופנורמית של שלושים השנים האחרונות ביחסי רוסיה־ישראל ומזהה בהן תמות מרכזיות. ההתמקדות היא באסטרטגיות, בטקטיקות ובאינטרסים של הקרמלין כלפי ישראל וכן בנקודות החיכוך ובגבולות השותפות בין שתי מדינות, תחילה בתקופת בוריס ילצין ובהמשך ובעיקר בימי ולדימיר פוטין. תחילה נסקרת גישתה של רוסיה כלפי ישראל בשנות ה־90 על רקע מדיניות הפנים והחוץ הכללית של רוסיה, בהמשך נבחן היכן המזרח התיכון וישראל בפרט השתלבו במדיניות זו. המאמר עומד על השיפור ביחסים בחלקו הראשון של העשור ועל ההתקררות ביחסים במחציתו השנייה, במקביל להתגברות האינטרסים והלחצים מצד הקרמלין. לאחר מכן דן המאמר ברוסיה של פוטין וביחסים הדו־צדדיים עם ישראל במסגרת הרחבה של מדיניות רוסיה כלפי המזרח התיכון. היחסים עם ישראל מוצגים בהקשר הכולל של מדיניות החוץ של רוסיה כלפי המזרח התיכון ושל הושטת היד האישית של פוטין לעבר ישראל כחלק מהרחבת הקשרים הכלכליים, התרבותיים והפוליטיים, וקשרים נוספים שהחלו בעידן ילצין. המאמר דן בנרטיבים המרכזיים של מאבק בטרור, מלחמת העולם השנייה, סטליניזם, קשרי תרבות ואינטרסים דתיים שעומדים לנגד עיניו של פוטין כחלק מהמטרה הפרגמטית לבנות השפעה. יוצג גם הקשר רחב יותר לטיהור (רהבילטציה) שמבצע פוטין לסטלין ולסטליניזם, לצד השאלה כיצד נרטיבים פנימיים אלה משתלבים במדיניות החוץ של הקרמלין. לבסוף נדונה השאלה כיצד ההתערבות בסוריה שינתה את דינמיקת הכוח והאינטרסים של רוסיה וישראל גם יחד, ויוצגו המלצות למדיניות.

מילות מפתח: רוסיה, ישראל, ארצות הברית, מיכאיל גורבצ'וב, בוריס ילצין, ולדימיר פוטין, יוסיף סטלין, טרור.

מבוא

היחסים עם מוסקבה מילאו מאז ומתמיד תפקיד חשוב עבור מדינת ישראל, לטוב ולרע. הארי טרומן ויוסיף סטלין תמכו שניהם בהקמת המדינה היהודית, גם אם מניעיהם היו שונים בתכלית. ואכן, ההצבעה של ברית המועצות בעד חלוקת פלשתינה ב־29 בנובמבר 1947 הייתה לכאורה מנוגדת לחלוטין למנהגו של סטלין ולהשקפת עולמו. סטלין כתב כבר בשנת 1913 את 'השאלה הלאומית והסוציאליזם דמוקרטי' (Stalin, 1913), שממנה צמחה האמירה המפורסמת "היהודים אינם אומה", ובהמשך תייג יהודים כבלתי נאמנים. הסיבה האמיתית להצבעה ב־1947 נבעה ככל הנראה מריאליזם פוליטי. סטלין העדיף לדחוק את הבריטים מהמזרח התיכון (Kramer, 2017) וראה בהקמת מדינת ישראל אמצעי להשיג זאת בשעה שהמלחמה הקרה כבר הייתה עובדה קיימת באזור הים התיכון.

זמן קצר מאוד לאחר ההצבעה החלה ברית המועצות להפנות גב לישראל, בזמן שמפלגת מפא"י בראשות דוד בן־גוריון בחרה "להזדהות בגלוי עם המערב" (Aharonson, 2018). הקרמלין השעה לראשונה את היחסים עם ישראל ב־11 בפברואר 1953 (United Press, 1953) תחילה למשך חמישה חודשים, ולבסוף ניתק אותם ב־10 ביוני 1967 בעקבות מלחמת ששת הימים. מנהיגי ברית המועצות החלו לראות בישראל מדינה מנוודה (pariah state) ונקודת משען ל"אימפריאליזם" האמריקאי והמערבי בכלל במזרח התיכון. בהקשר זה העוינות כלפי ישראל והמערב הפכה להצדקה עבור ברית המועצות לקדם אחדות ערבית. הקג"ב אימן ותמך לא רק בצבאות ערב אלא גם בקבוצות טרור אנטי־מערביות ברחבי המזרח התיכון ובתנועות טרור ולאומנות פלסטיניות בגדה המערבית ובעזה. "חטיפת מטוסים היא המצאה שלי", התרברב גנרל סובייטי בשנת 1971 (Pacepa, 2006).

הפוליטיקה הפנימית של רוסיה, האוריינטציה הכוללת של מדיניות החוץ שלה ובייחוד גישתה למזרח התיכון – כל אלה מסגרו את יחסי מוסקבה עם ישראל במהלך כהונתו של ילצין לאורך שנות ה־90.

מיכאיל גורבצ'וב, האחרון שהחזיק במושכות ההנהגה הסובייטית, ביקש לשפר את היחסים עם ישראל לטובת הקרמלין. הוא הגיע למסקנה שברית המועצות אינה מצליחה לתרגם את מעמדה באזור לרווחים דיפלומטיים ומדיניים גדולים יותר וחיפש אפשרויות נוספות מול ארצות הברית. לכן החליט גורבצ'וב להרחיב את הדיאלוג

הדיפלומטי עם ישראל, ועד מהרה הקל את ההגבלות על ההגירה היהודית מברית המועצות לישראל. שתי המדינות חידשו את היחסים הדיפלומטיים המלאים ביניהן באוקטובר 1991 (Haberman, 1991), אלא שבתוך חודשיים חדלה ברית המועצות להתקיים. במהלך החודשים האחרונים לקיומה הצטרפה ברית המועצות לארצות הברית כשותפה במתן חסות לשיחות השלום במזרח התיכון שהחלו באוקטובר אותה שנה במדריד, אף כי במציאות תפקידה של מוסקבה היה שולי. מאז שהפדרציה הרוסית ירשה את ברית המועצות מורגש שיפור מואץ במסלול הכללי של היחסים בין המדינות, תחילה תחת שלטון בוריס ילצין בשנות ה־90 ולאחר מכן ביתר שאת במהלך כהונתו של ולדימיר פוטין, אף כי נותרו נקודות מחלוקת וחיכוך, והיחסים נבנים בעיקר על בסיס פרגמטיות. מאמר זה מציג מבט פנורמי על התפתחות זו, תוך התבוננות בתמונה הרחבה של שלושים השנים האחרונות והתמקדות באסטרטגיות ובאינטרסים של רוסיה לגבי ישראל.

מדינות הפנים והחוץ של רוסיה בשנות ה־90

הפוליטיקה הפנימית של רוסיה, האוריינטציה הכוללת של מדיניות החוץ שלה ובייחוד גישתה למזרח התיכון – כל אלה מסגרו את יחסי מוסקבה עם ישראל במהלך כהונתו של ילצין לאורך שנות ה־90. לפיכך, כדי לדון ביחסי רוסיה־ישראל חשוב לראות את ההקשר הרחב שהשפיע עליהם. ילצין וממשלתו נטו תחילה בהחלטיות כלפי המערב, אך היה גבול לליברליזציה מבית. "נכון לסוף 1993 הבנתי שאפשר בהחלט להחמיץ את הסיכוי לעשות מהפך קיצוני ברוסיה לדמוקרטיה מודרנית עם כלכלת שוק פתוח", כתב שר החוץ הראשון של רוסיה אנדריי קוזירב, ששאף לנטייה פרו־מערבית כללית בממשלתו של ילצין (Kozyrev, 2019, p. 250). בערך באמצע שנות ה־90 החלה רוסיה "להחיות את המערכת המתבססת על כוח למטרות אישיות במסווה של סיסמאות ליברליות", כתבו החוקרת הבכירה לענייני רוסיה ליליה שבצובה, ומי שהיה עוזר מזכיר המדינה לענייני דמוקרטיה זכויות אדם ועבודה, דיוויד קרמר (Shevtsova & Kramer, 2012). יתרה מכך, בשנים הראשונות לא הייתה לכידות במדיניות החוץ הרוסית, וקולות צורמים בממשלה ובמגזר הפרטי (כולל מגזרי האנרגיה והבנקאות) משכו לכיוונים שונים. הגישה של ילצין כלפי מזרח התיכון עלתה בקנה אחד עם הכיוון הכללי שלו במדיניות החוץ: גישה פרגמטית אך נפרדת (Freedman, 1998, pp. 140-169). ילצין עצמו התעניין בעיקר בנושאים פנימיים ולא באזור זה, ובכל זאת התמונה שעלתה לימדה על כמה סדרי עדיפויות מרכזיים.

ישראל בתוך האינטרסים הרחבים במזרח התיכון

למרות נסיגה רוסית חלקית מהאזור, טורקיה ואיראן המשיכו להיות חשובות לממשלתה, הן בהמשך לשינוי בחשיבות של מרכז אסיה ועבר הקווקז אך גם בזכות עצמן, מסיבות מסחריות וגיאופוליטיות היסטוריות עוד טרם ימי ברית המועצות. מוסקבה התמקדה בבניית מערכת יחסים מסחרית עם טורקיה, ולעומת זאת איראן הפכה לנקודת מחלוקת במזרח התיכון בין רוסיה למערב עוד בימי ההתמקדות הפרו-מערבית של ילצין בשנותיו הראשונות בתפקיד. מוסקבה רצתה למכור נשק לרפובליקה האסלאמית תוך הישענות על הפשרת היחסים בין שתי המדינות שהחלה ביוני 1989, לאחר מותו של האייתוללה חומייני. יתרה מכך, כבר באוגוסט 1992 חתמו שתי המדינות על הסכם דו־צדדי לשיתוף פעולה בתחום הגרעין ועל הסכם המשך ב־1995, שלפיו הסכימה מוסקבה להקים תחנת כוח גרעינית בבושהר, על חוף המפרץ בדרום-מערב איראן.

באותה עת ארצות הברית וישראל תיאמו את מדיניותן כלפי מוסקבה כדי להגביל אספקת טילים וטכנולוגיה דו־שימושית וגרעינית מרוסיה לאיראן. סגן נשיא ארצות הברית דאז אל גור אף חתם על הסכם סודי עם ראש ממשלת רוסיה דאז ויקטור צ'רנומירדין, שהגביל את מכירת הנשק הקונוונציונלי של רוסיה לאיראן. ההסכם קבע כי ארצות הברית לא תטיל סנקציות על רוסיה בגין אספקת נשק וטכנולוגיה למדינה הנותנת חסות לטרור, ואילו רוסיה לא תפעל להשגת חוזי נשק חדשים ותסיים את כל המכירות במסגרת החוזים הקיימים עד ה־31 בדצמבר 1999. בעקבות הלחץ האמריקאי הכולל הסכים ילצין לצמצם את שיתוף הפעולה הגרעיני עם איראן, אך גורמים אמריקאים רשמיים האמינו כי "מדענים ומכונים רוסיים פעלו באופן עצמאי לסייע למהנדסים איראנים בתחומים רגישים של מחזור הדלק הגרעיני ובבניית כור מחקר למים כבדים של 40 מגוואט באראק" (Iran Nuclear Overview, 2020).

המפרץ הפרסי הוא אזור עם דרכי מים ונתיבי סחר חיוניים וגיאואסטרטגיים, ולכן צמח כעדיפות אזורית מרכזית שנייה בחשיבותה עבור הקרמלין. האזור הערבי־ישראלי עבר למקום השלישי, וכאן השתלבה ישראל. זה המקום שבו מוסקבה החלה לראות בישראל שותפה.

קשרים דיפלומטיים, כלכליים ותרבותיים

במשך שנים, נקודת החיכוך הגדולה ביותר מבחינת ישראל הייתה כנראה הסיוע של רוסיה לתוכנית הגרעין של איראן והקשר הכולל של רוסיה עם איראן

וחזבאללה ועם חמאס והג'האד האסלאמי הפלסטיני, ובקיצור – עם כוחות רדיקליים באזור. קשרים אלה העלו בישראל חששות ביטחוניים לגיטימיים. במשך שנים נהגו גורמים ישראלים לדחוק בארצות הברית להגביר את הלחץ על רוסיה סביב מכירת הנשק לאיראן ובייחוד הסיוע הרוסי לתוכנית הגרעין האיראנית. רוסיה גם שמרה על קשרים עם סדאם חוסיין בעיראק ועם אסד בסוריה – נקודות נוספות לדאגה – אך למרות זאת נוצרה התכנסות מסוימת סביב כמה נושאים נבחרים. כפי שכתב רוברט פרידמן, האינטרסים של הקרמלין ביחס לישראל התמקדו בעיקר בנושאים כלכליים, תרבותיים ודיפלומטיים, כאשר האחרונים היו גם אינטרסים כלליים וגם אינטרסים הממוקדים בתהליך השלום הערבי־ישראלי (Freedman, 1998). היחסים עברו כמה וכמה שלבים, כשברקע מתחים ואי־הסכמות.

ראשית, הסחר הדו־צדדי הואץ, ובין 1992 ל־1993 הכפיל את עצמו ואף יותר מכך, מ־123 ל־308 מיליון דולר. הוא המשיך לעלות בהתמדה מדי שנה, הגיע ל־867 מיליון דולר ב־1995 ועמד על קצת יותר מ־600 מיליון דולר בסוף שנות ה־90 (International Monetary Fund, 2021a; 2021b). כדי לראות את המספרים הללו בפרספקטיבה, רק הסחר עם טורקיה היה גבוה יותר באותן שנים בהשוואה לסחר של רוסיה במזרח התיכון, ואכן, עד סוף שנות ה־90 טורקיה צמחה להיות שותפת הסחר האזורית הבכירה של רוסיה. נקודת ייחוס נוספת היא הסחר הכולל של רוסיה עם האזור כולו (למעט טורקיה), שנע בעשור זה בין 1.2 ל־1.7 מיליארד דולר (International Monetary Fund, 2021a; 2021b). למכירה המתוכננת והשנויה במחלוקת של ישראל לסין בשווי של כ־1 מיליארד דולר (שנעצרה בסופו של דבר עקב לחץ אמריקאי) עבור מערכת מכ"ם להתרעה מוקדמת מסוג פלקון, שנשענת ברובה על טכנולוגיית AWACS, הייתה תרומה רוסית (Boese, n.d.): התעשייה האווירית לישראל שילבה את הפלקון במבנה של מטוס רוסי (Pike & Sherman, 2000; Rodan, 1998, p. 22). במישור הדיפלומטי גברה המעורבות הכוללת. באפריל 1994 הגיע ראש ממשלת ישראל יצחק רבין לביקור היסטורי במוסקבה כדי לדון בתהליך השלום במזרח התיכון – הביקור הממלכתי הראשון ברוסיה של ראש ממשלה ישראלי. תהליך השלום היה עדיין בהובלת ארצות הברית, אבל רוסיה המשיכה להיות מעוניינת בתפקיד מרכזי או לפחות במראית עין של שחקנית מרכזית. ביקורו של רבין ברוסיה התקיים אחרי ביקורו שם של יאסר ערפאת, מנהיג אש"ף דאז.

הזדמנויות להשפעה על רקע התקררות היחסים

נכון לסוף שנות ה־90 ועל רקע הקיפאון בתהליך השלום במזרח התיכון שהובילה ארצות הברית, יחסי רוסיה־ישראל התקררו בהשוואה לראשית העשור. אולם למרבה האירוניה, ממשלת ישראל הביעה בפומבי תמיכה רבה יותר ברוסיה. כך למשל ישראל שמרה על מידה של אמביוולנטיות בתגובתה למעשי הזוועות שביצעו הסרבים ביוגוסלביה לשעבר, ולמערכה שפתחה נאט"ו בעקבות זאת. היו שסברו באותה עת כי שר החוץ דאז אריאל שרון מעוניין בין היתר "למתן את היחסים המתהדקים של ישראל עם רוסיה, בעלת בריתה של סרביה, וכי דחה את המלצות יועציו שהאיצו בו לגנות את הסרבים בצורה ברורה" (Greenberg, 1999). עוד לפני כן טען שרון שהתערבות של נאט"ו תצמיח טרור פונדמנטליסטי אסלאמי בקוסובו (Associated Press, 1999). בהבהרה רשמית אמר שרון שהוא "מייחס חומרה רבה לכל מעשי רצח, פציעה או גירוש המכוונים כלפי אזרחים חפים מפשע", וכי "ישראל העניקה סיוע לנפגעי המלחמה" (157 Statement, 1999). בערך באותו זמן תמכה ממשלת ישראל גם בהארכה של תקופות ההלוואות שקרן המטבע העולמית נתנה לרוסיה בעקבות המשבר הפיננסי של 1998.

יבגני פרימקוב שינה את המדיניות של מוסקבה כלפי הסכסוך הערבי־ישראלי מגישה מאוזנת למדיניות שחזרה לנטות לעבר הפלסטינים והערבים.

אחד ההסברים האפשריים לתמיכה הישראלית הוא גל העלייה הגדול שחווה ישראל, שהביא אליה יהודים מרוסיה ומרפובליקות סובייטיות לשעבר (Theodorou, 2016). כמיליון דוברי רוסית יצרו קשרי תרבות מתמשכים בין המדינות, שהייתה להם חשיבות בפני עצמם אך גם בתוך הפוליטיקה הישראלית. באביב 1999 אמר שר החוץ אריאל שרון לווינגטון פוסט, על רקע האמביוולנטיות הישראלית כלפי המערכה של נאט"ו, "הקול הרוסי יכריע את תוצאות הבחירות" [בישראל] (Little Russia, 1999). ואכן ברמה מתווכמת יותר קשרי התרבות שנוצרו סיפקו למדינה הרוסית יותר הזדמנויות השפעה. כך לדוגמה יבגני פרימקוב, מי שהיה אז ראש ממשלת רוסיה וגם ראש המודיעין בעברו, ניצי וערביסט מומחה, אמר במהלך ארוחה רשמית במוסקבה ב־1999: "אני לא באמת רוצה להתערב בפוליטיקה הישראלית [...] אבל אילו הייתי אזרח ישראלי, הייתי מצביע למר נתניהו בבחירות הקרובות" (Hockstader, 1999). נתניהו

מצידו לא התאמץ למנוע את הדלפת ההערה לעיתונות הישראלית.

זאת ועוד, רוסית היא השפה השלישית המדוברת ביותר בישראל ברמת שפת אם, והקהילה דוברת הרוסית והישראלים יוצאי קהילה זו שומרים על קשרים עם רוסיה, מתעניינים בהתפתחויות שם ולרוב הם צרכנים נלהבים של העיתונות הרוסית, גם אם הדעות בתוך הקהילה חלוקות לגבי התמיכה ברוסיה. הקרמלין רואה בקהילה זו כלי נוסף מבין כמה כלי השפעה שיש לו בישראל. אין ספק שהקרמלין מבין כי אי אפשר להשוות את השליטה שיש לו במרחב הפוסט־סובייטי לזו שיש לו בישראל, וכי קשרי תרבות לא בהכרח יניבו אותה מידה של השפעה בתוך הממסד הפוליטי הישראלי, ואף על פי כן הוא מתמיד בניסיון לטפח את קהילת דוברי הרוסית (Russian Prime Minister, 2011). פוטין אמר כמה פעמים במהלך השנים שישראל היא "בפועל מדינה דוברת רוסית" (a 'Russian-speaking country', 2019).

"העולם הרב־קוטבי" של פרימקוב

יבגני פרימקוב, שבראשית הדרך החליף את אנדריי קוזירב הפרו־מערבי ב־1996 כשר החוץ ולאחר מכן היה ראש ממשלה ב־1998, שינה את המדיניות של מוסקבה כלפי הסכסוך הערבי־ישראלי מגישה מאוזנת למדיניות שחזרה לנטות לעבר הפלסטינים והערבים. בפרט מתח פרימקוב ביקורת על ישראל בשל מבצע 'ענבי זעם' בלבנון באפריל 1996 (Tel Aviv, 1996) (על פי ה'קומרסנט' הרוסי, ישראל חשדה בהצעות הגישור של רוסיה והעדיפה את ארצות הברית). בסוף 1997 האשים פרימקוב את ישראל בקריסת תהליך השלום. במבט רחב יותר, פרימקוב הציב את מדיניות החוץ הרוסית במוקד תוך התרחקות מהמערב והתוויית חזון של עולם רב־קוטבי (מקורות רוסיים מכנים זאת גם בשם "עולם פוליצנטרי"), שאותו ניסח לראשונה ב־1996 ושוב ב־1998. החזון כלל משולש אסטרטגי של רוסיה, סין והודו (Primakov, 1996). יש לציין כי גם קודמו של פרימקוב, אנדריי קוזירב, דיבר על חזון של עולם רב־קוטבי כבר ב־1992 (Kozyrev, 1992), אבל פרימקוב ניסח את הרעיון בצורה מפורשת יותר כעדיפות של מדיניות חוץ, ובוודאי שהרעיון שלו, בניגוד לזה של קוזירב שדיבר על שותפות עם ארצות הברית, נשא השלכות אנטי־מערביות רחבות יותר. הרעיון של פרימקוב הניח ביסודו שהסדר העולמי בהנהגת ארצות הברית מקפח את רוסיה והיא לא תוכל עוד להתחרות לבדה, אך היא תוכל לעשות זאת כחלק מהמשולש רוסיה־סין־הודו. ואכן, כמעצמה גדולה רוסיה נזקקה לתחרות עם המערב, כולל במזרח התיכון, שאליו פרימקוב היה להוט להחזיר את רוסיה.

ה'צ'קיסטי' (chekist) של המילה. בתודעה המערבית המונח 'פרגמטי' מעורר דימויים של סבירות, אבל עבור סוכן צ'קה (Cheka) מדובר בחישוב קר וציני של אינטרס לאומי ובגישה תועלתנית כלפי מטרות ואמצעים (Sherr, 2013).

בכל הנוגע לישראל, אחד הלקחים גרר את הטעות האסטרטגית של מדיניות פנים אנטי-יהודית בברית המועצות שהובילה להקמתה של תנועת "מסורבי העלייה". התנועה התחברה לאליטות המערביות והפעילה לחץ שהביא בין היתר להעברת תיקון ג'קסון ואניק רב ההשפעה, שיצר לחץ על ברית המועצות ועל מדיניות זכויות האדם שלה. בצורה רחבה יותר, המאמצים הקשורים למסורבי העלייה סייעו גם לחשוף את אופיו האמיתי המרושע של המשטר הסובייטי ואת העובדה שלא היה מדובר בשאלה מוסרית של ערפול מכון בין אידיאולוגיה מערבית לסובייטית. ואכן, מאחורי הקלעים מוסקבה לא הייתה עיוורת לכשל האסטרטגי (אם כי לא בהכרח מוסרי) של גישה זו אפילו בימי המלחמה הקרה. כפי שעולה מארכיון מיטרוחין הידוע, "אפילו ברז'נייב התלונן מדי פעם על חוסר הפרופורציה הניכר במערכה שניהל הקג"ב נגד מסורבי עלייה, 'הציונות עושה אותנו טיפשים'" (Andrew & Mitrokhin, 2006, p. 143). יתרה מכך, ניתוק הקשרים הדיפלומטיים עם ישראל הוביל גם לכך שהקרמלין איבד גישה למודיעין בתוך ישראל – חיסרון נוסף בימי המלחמה הקרה.

הקרמלין הגיע להבנה ששיגי יותר על ידי שיתוף פעולה עם היהודים, ואכן הנחת היסוד כאן הייתה זהה לחלוטין לאסטרטגיית המזרח התיכון הרחבה של פוטין בדבר בנייה יזומה של יחסים טובים עם כל השחקנים המרכזיים באזור – גם אלה שנלחמים ביניהם – כחלק מהחתימה למימוש האינטרסים הרוסיים כפי שפוטין הגדיר אותם, וכדי למצב את רוסיה כמתווכת ומשכינת שלום. מאז עלייתו לשלטון אימץ פוטין בעקביות את הגישה הגמישה הזו לשם חיזוק מעמדה של רוסיה באזור. אפשר לטעון שהשיג הצלחה רבה יותר מזו של ברית המועצות (Freedman, 2018 pp. 102–115).

גמישות פרגמטית וקשרים כלכליים

מתחילת ימי שלטונו הבלוי פוטין את נוכחותה של רוסיה באזור הרבה יותר ממה שעשה ילצין, לעיתים קרובות באמצעות מעורבות אישית. באוקטובר 2000, זמן קצר לאחר כניסתו לתפקיד, ביטל פוטין בפומבי את הסכם גורצ'רנומירדין משנת 1995. דיווחים בעיתונות הצביעו על כך שבפועל ההסכם לא הגביל כמעט את מכירת הנשק של רוסיה לאיראן, גם כאשר ארצות הברית מילאה את חלקה בהסכם. יתרה מכך, המועד האחרון

"אתה צריך להבין, לעולם לא נעזוב את המזרח התיכון משום שאנחנו חלק מהמזרח התיכון. אנחנו – חלק מהמזרח התיכון!" השיב פרימקוב לרבין לאחר שהאחרון אמר לו שישיראל אינה מעוניינת בנוכחות סובייטית במזרח התיכון, כך סיפר אפרים הלוי, ראש המוסד לשעבר, בראיון שנערך עימו לאחרונה. הלוי אכן זוכר שפרימקוב חזר על המשפט הזה לאחר שמכונתם התקלקלה בין ירושלים לתל אביב; פרימקוב היה כה תקיף, נזכר הלוי, שהוא חבט בכוח באגרופו במכונת עד שפצע את עצמו. תפיסה זו של רוסיה כלפי האזור אינה רק קומוניסטית אלא רוסית במהותה, ציין הלוי (Magen & Rakov, 2022, p. 43).

בתקופתו של פרימקוב החלה ממשלת רוסיה להפגין עניין מוגבר בהקרנת מעמד של מעצמה במזרח התיכון. ילצין ערך באופן אישי כמה נסיעות לאזור – במארס 1996 לפסגת שלום במזרח התיכון במצרים ובפברואר 1999 להלווייתו של המלך חוסיין בירדן. עם זאת, בישראל הוא ביקר רק בינואר 2000 לאחר שפרש מנשיאות רוסיה, שבוע לאחר שמינה קצין קג"ב לשעבר בשם ולדימיר פוטין לנשיא בפועל (Boris Yeltsin, 2000).

רוסיה של פוטין – חזרה למזרח התיכון והגברת ההתמקדות בישראל

פוטין אימץ את חזונו של פרימקוב על עולם רב-קוטבי ופעל מייד להחזרת רוסיה למזרח התיכון בגישה אנטי-אמריקאית של משחק סכום אפס (Abner, 2017). ביחס לישראל פוטין נקט תחילה גישה ריאליסטית פרגמטית, אם כי באופן אירוני גישתו הייתה פרו-ישראלית יותר מזו של פרימקוב עצמו שנים אחדות קודם לכן. יתרה מכך, כפי שכתב מארק נ' כץ על השנים המוקדמות הללו, גישתו של פוטין מצאה לה כמה תומכים בממשלתו (Katz, 2005). ואולם הגישה הכוללת של פוטין לאזור עדיין שיקפה את חזונו של פרימקוב בדבר כינון קשרים עם כל השחקנים הגדולים בשטח – אסטרטגיה שצמחה מלקחים מכישלון ברית המועצות. אין ספק שפוטין לא התכוון להקים לתחייה את ברית המועצות, אבל היה נחוש לנצח את ארצות הברית במקום שבו ברית המועצות נכשלה. ההפסד במלחמה הקרה המשיך לרדוף את האליטות הרוסיות – לא בגלל שרצו לחזור לקומוניזם אלא משום שרוסיה הפסידה והסדר העולמי השתנה כתוצאה מכך – והם רצו לראות תוצאה שונה. לכן הלקח שהפיק הקרמלין התמקד בטקטיקות ששימשו אותו להשגת מטרותיו ולא בחשיבה יסודית מחודשת על המטרות עצמן, אלא שעכשיו העניין היה גיאופוליטיקה מסורתית, לא אידיאולוגיה. כפי שכתב ג'יימס שר, הגישה הכוללת של פוטין משקפת פרגמטיות במובן

למשל, ביוני 2012 ניצל פוטין את המתיחות בין ממשל אובמה לממשלת נתניהו. הוא ביקר בישראל בפעם השנייה תשעה חודשים לאחר שנשיא ארצות הברית ברק אובמה הגיע לביקורו הראשון. ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו נסע למוסקבה בתדירות גבוהה יותר מאשר לווינגטון בתקופת נשיאותו של אובמה.

היחסים הכלכליים בין שתי המדינות השתפרו במהלך כהונתו של פוטין. ב־2014 הגיע היקפם ליותר משלושה מיליארד דולר – נתון גבוה מעט מהיקף הסחר של רוסיה עם מצרים באותה שנה, ומאז נותר ההיקף בערך סביב מספר זה. פוטין היה מעוניין במסחר בהיי־טק בתחומים שונים, כולל ננוטכנולוגיה, והתיירות הפכה לגורם חשוב נוסף. לאחרונה דנה ישראל (ולמרב האירוניה גם איראן) עם רוסיה בהצטרפות לאזור סחר חופשי עם האיחוד הכלכלי האירואסייתי בהובלת רוסיה (Ahren, 2019). במציאות קשה לראות את ישראל מצטרפת לאזור סחר כזה בקרוב, לאור מצב היחסים בין הדמוקרטיות המערביות לרוסיה. יתרה מכך, קשה לראות את איראן וישראל חברות באותו ארגון, בשל עמדתה של טהראן כלפי ישראל. ובכל זאת, עצם העובדה שהדינאמיקה התקיימה היא חשובה. נקודה אחרונה היא השיפור הקל ביחסים הצבאיים. בראשית שנת 2009 החלה רוסיה לשתף פעולה עם התעשייה האווירית לישראל (תע"א), גם בנושאי מל"טים (Russia Confirms, 2009), וכעבור שנה כבר רכשה ציוד בשווי 100 מיליון דולר, על פי דיווחים בעיתונות. העיתון הרוסי ודומוסטי דיווח כי בסוף 2015 רכש משרד ההגנה הרוסי עשרה מל"טים נוספים שתוכננו על ידי ישראל והורכבו ברוסיה (Nikolsky, 2015). שיתוף הפעולה הזה נשמר חרף העובדה שישראל נותרה מודאגת לאורך השנים מתמיכתה של רוסיה בתוכנית הגרעין של איראן וחששה שרוסיה תספק מערכות הגנה אווירית מתקדמות לרפובליקה האסלאמית. ואכן, לאורך השנים לחצו ארצות הברית וישראל על רוסיה לעצור את מכירת הטיילים מסוג S-300 לאיראן. מוסקבה הקפיאה את המכירה בסופו של דבר (אם כי מעולם לא ביטלה אותה) בתמורה לויתורים גדולים מצד המערב, שקיבל את תמיכתה של רוסיה בסנקציות נגד טהראן (Baker & Sanger, 2010). עסקת ה־S300 יצאה לפועל בסופו של דבר לאחר החתימה באוקטובר 2015 על הסכם הגרעין (תוכנית הפעולה המשותפת) עם איראן.

רוסיה כמשכינת שלום

פוטין היה נחוש לשקם את מעמדה של רוסיה כמעצמה גדולה בזירה העולמית. כחלק מהחזון העולמי הרב־קוטבי הוא מיצב את רוסיה כמדינה חיונית להשגת פתרון לכל בעיה עולמית מרכזית. לשם כך הכניס את

של דצמבר חלף והמכירות הרוסיות לאיראן נמשכו. המסר מן הביטול הפומבי של ההסכם היה שפוטין מעוניין בשיתוף פעולה הדוק יותר עם הרפובליקה האסלאמית (Chernomyrdin, 2000). לאחר קריסת שיחות קמפ דייוויד 2 (ביולי 2000) ניסתה מוסקבה לקחת על עצמה תפקיד גדול יותר כמתווכת, לפחות מבחינה רטורית. כעבור חודש נסע יאסר ערפאת למוסקבה ונפגש עם פוטין, שאמר כי רוסיה מוכנה "לתת חסות משותפת" להסדר במזרח התיכון (Vladimir Putin, 2000).

פוטין היה נחוש לשקם את מעמדה של רוסיה כמעצמה גדולה בזירה העולמית. כחלק מהחזון העולמי הרב־קוטבי הוא מיצב את רוסיה כמדינה חיונית להשגת פתרון לכל בעיה עולמית מרכזית.

באפריל 2005 הפך פוטין למנהיג הקרמלין הראשון שביקר בישראל (Visits to the State of Israel, 2005). הביקור נערך על רקע מדיניות חוץ אגרסיבית יותר שרוסיה החלה לאמץ בעקבות מה שנקרא 'מהפכות הצבע' בגאורגיה, באוקראינה ובמקומות אחרים במרחב הפוסט־סובייטי. המהפכות נגעו גם במזרח התיכון ובייחוד מהפכת הארזים בלבנון, ופוטין האשים את המערב באירועים אלו. החשש של הקרמלין ממהפכות הצבע בשנים אלו התמקד בעיקר במרחב הפוסט־סובייטי ולא במזרח התיכון, אך לא היה אפשר להתעלם ממהפכת הארזים. הקשרים בין רוסיה לישראל המשיכו להתפתח ובספטמבר 2008 הכריזו שתי המדינות על תיירות ללא צורך בוויזה (Keinon, 2008). פקידים רוסים וישראלים קיימו בקביעות יותר ויותר פגישות ושיחות טלפון והחזיקו ערוצי תקשורת פתוחים רבים. עם זאת, החתירה לקשרים טובים עם ישראל לא מנעה מפוטין לכונן קשרים הדוקים יותר עם טהראן, להזמין את חמאס למוסקבה או להימנע מהגדרת חזבאללה כארגון טרור ואף לארח את נציגיו בבירת רוסיה.

עד שנת 2010 פוטין כונן יחסים טובים עם כל הממשלות במזרח התיכון ועם תנועות ההתנגדות המרכזיות להן, ולמרות שהקשרים נפגעו לזמן קצר לאחר האביב הערבי – אירוע נוסף שמוסקבה הייתה משוכנעת שארצות הברית עומדת מאחוריו, לצד המחאה שפרצה לאחר מכן ברוסיה – פוטין שיקם אותם ואת השפעתו במהרה. זאת ועוד, למרות היחסים הטובים עם כולם באזור היה ברור שפוטין נוטה להתקרב יותר לאיראן ולכוחות האנטי־אמריקאיים באזור בכלל. פוטין מעולם לא החמיץ הזדמנות להרוויח משגיאות אמריקאיות או מנסיגה אמריקאית מהאזור (בפועל או לכאורה). כך

שעליה להיערך להתמודד עם רוסיה גם בנושא זה. שלישית, היא האירה את פוטין באור חיובי יותר בכל הנוגע לממשלת ישראל.

למרות שנכון למועד כתיבת שורות אלה הסוגיה הישראלית-פלסטינית בהחלט לא נמצאת בראש סדר היום של אף גורם, גם לא של מוסקבה, הקרמלין הבהיר בעקביות שבכוונתו לקחת בה חלק.

טרור, מלחמת העולם השנייה ונרטיבים נוספים

טרור

כחלק מבניית הקשרים עם ישראל פוטין ביקש גם להסתמך על נרטיבים אחדים מעבר לטיפוח קהילת היהודים דוברי רוסית, מתוך חתירה לקשרים עמידים יותר. הוא שב ויצר הקבלות בין מאבקה של רוסיה בקיצוניות האסלאמיסטית הסונית לבין המאבק של ישראל בטרור. ייתכן שהושטת היד שלו היא הסיבה לכך שישראל הייתה אחת המדינות היחידות (למרבה האירוניה, לצד איראן) שלא מתחו ביקורת על הדיכוי האכזרי של הבדלנים הצ'צ'נים בידי פוטין. מרבית מדינות העולם גינו את הפרות זכויות האדם שביצעה מוסקבה, אשר נטען כי הביאו לכך שמה שהחל במקור כמאבק בדלני חילוני הפך למאבק אסלאמיסטי קיצוני. ישראל הייתה גם בין המדינות הראשונות שהציעו למוסקבה סיוע בספטמבר 2004, לאחר שקבוצה של מחבלים צ'צ'נים ואינגושים חמושים השתלטה על בית ספר בבסלאן שבצפון אוסטיה. בהמשך יזמה ישראל את הגעתם של 18 מהילדים והוריהם לביקור התאוששות בן שלושה שבועות בישראל. מנגד, רבים בתוך רוסיה ובפרט קרובי משפחה של בני הערובה מתחו ביקורת על ניסיון החילוץ הכושל של ממשלת רוסיה שהוביל למותם של 380 מבני הערובה, 186 מהם ילדים (פוטין ישתמש לאחר מכן בבסלאן כהצדקה להידרדרות הדמוקרטיה ברוסיה).

מלחמת העולם השנייה וקשרי תרבות

במהלך השנים פוטין שב ומדגיש את קשרי התרבות של רוסיה עם ישראל, לעיתים באופן מוגזם. הוא נוהג גם להבליט את הלחימה ההירואית של הצבא האדום בנאציזם ולהזכיר מדי פעם את ההכרה הראשונית של סטלין במדינה היהודית, אם כי הוא מתעלם מהמדיניות האנטישמית של סטלין בהמשך. כל זאת מבלי להזכיר את האובססיה של פוטין להלבין את ההסכם הראשוני שעשה סטלין עם היטלר.

רוסיה לקוורטט המזרח התיכון כבר כשהוקם בשנת 2002, בהמשך לוועידת מדריד ב־1991. קשה לדמיין שהזיכרון של ארצות הברית כמכנסת הבלעדית בכל המובנים של ועידת שלום עולמית מכרעת לא רדף את פוטין ואנשיו (Borshchevskaya, 2021, pp. 29-32). אין ספק שהתנהגותו של פוטין לאורך השנים מרמזת שהוא נחוש עקרונית למנוע תרחישים כאלה. בהתייחס לנושא הישראלי-פלסטיני, בכירים ברוסיה ממשיכים להדגיש בפומבי את האופי האמריקאי-רוסי המשותף של ועידת מדריד, ולאחרונה עשו זאת באוקטובר 2021 (TASS, 2021). לרוסיה עמדה רשמית נחרצת בנושא הישראלי-פלסטיני, שגם היא מתייחסת לוועידת מדריד (Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, n.d.). לאורך השנים דיברו בכירים רוסים על חשיבות הנושא הישראלי-פלסטיני, ועד היום הצהרות רוסיות רשמיות מתייחסות לפתרון הסכסוך כאל גורם חיוני לשלום במזרח התיכון (Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2020).

יש הסבורים שרוסיה של פוטין היא המדינה היחידה שבמשך השנים ניסתה באופן קבוע להפיח חיים חדשים בפעילות. לשם כך שמרה מוסקבה על קשרים הדוקים עם מנהיגי פת"ח, חמאס והג'האד האסלאמי, שכולם ערכו ביקורים רשמיים במוסקבה בשנים האחרונות. ואכן, מוסקבה אינה רואה בחמאס ארגון טרור, ולמרות שנקודה זו מתסכלת הן את ישראל והן את הרשות הפלסטינית, היא לא מנעה מאף צד לנהל דיאלוג עם מוסקבה. הנשיא הפלסטיני מחמוד עבאס תיאר את רוסיה בסוף 2019 כ"אחת הידידות הגדולות של העם הפלסטיני" שאין צורך לפנות אליה בבקשת תמיכה מפורשת, שכן רוסיה "תמיד עמדה ועומדת בצד של העם שלנו" (Belenkaya, 2019). בהמשך אותה שנה ביקש עבאס את עזרתה של רוסיה בתיווך (Melhem, 2021).

לאחרונה, במהלך מבצע שומר החומות במאי 2021, מוסקבה הציעה עצמה כמתווכת, שכן לפי חלק מהחוקרים הרוסים היא חלופה טובה יותר לארצות הברית (Kulagin, 2021). יתרה מכך, פוטין תיאר בזמנו את הסכסוך המסלים ככזה ש"משפיע ישירות על האינטרסים הביטחוניים שלנו [של רוסיה]" (Fung, 2021).

ההכרה של מוסקבה במערב ירושלים כבירתה של ישראל באפריל 2017 מסכמת כמה נושאים מרכזיים באסטרטגיה של פוטין. ראשית, החלטה זו הגיעה לפני שארצות הברית הכירה בירושלים כבירה. שנית, בפועל, בניגוד להחלטת ארצות הברית, היא חייבה את מוסקבה למעט מאוד, בייחוד משום שהשגרירות הרוסית נשארה בתל אביב. ייתכן שהמטרה האמיתית של פוטין הייתה קשורה פחות לישראל ויותר בגדר איתות לארצות הברית

גם המחאות של החברה האזרחית לא שינו באופן כללי את מהלכי מדיניות החוץ של ישראל ביחס לרוסיה.

טיהור לסטליניזם – הקשר בין מדיניות הפנים למדיניות חוץ

העובדה שפוטין חתר לטיהור (רהבילטציה) לסטליניזם חרף הסכם סטלין עם היטלר מעידה בבירור על סדרי העדיפויות שלו והשקפת עולמו ועל האופן שאלה צובעים את גישתו לישראל (Aderet, 2021). רוסיה, כפי שאומרת בדיחה סובייטית ישנה, היא מדינה עם היסטוריה בלתי צפויה. רוסיה של פוטין אינה יוצאת דופן והיא עוסקת ברוויזיוניזם היסטורי ובדיכוי. בעשרים השנים האחרונות הופיעו למעלה ממאה פסלים של סטלין ברחבי רוסיה, רובם אחרי 2005 (Yakovleva, 2018). לאחרונה, ב־1 ביולי 2021, חתם פוטין על חוק האוסר להשוות בפומבי את המטרות של ברית המועצות לאלו של גרמניה הנאצית ושל מדינות הציר האירופיות, או להכחיש את התפקיד המכריע שמילאה ברית המועצות בשחרור אירופה מהנאציזם (Putin Approved, 2021). "אין לגעת בהיסטוריה", אמר שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב ב־30 באוגוסט 2021 בפגישה עם חיילים רוסים ותיקי מלחמת העולם השנייה, והוסיף כי "התקפות" על סטלין בתור מבצע פשעי הרוח הן "התקפות על העבר שלנו" (Lavrov: Attacks, 2021). ואכן, המדינה הרוסית מענישה היסטוריונים שכן נוגעים בהיסטוריה כמו יורי דמיטרייב, שפעל לתייעוד הוצאות להורג המוניות. בית המשפט גזר על דמיטרייב 13 שנות מאסר בשנת 2020 (Reuters in Moscow, 2020). הסגירה לאחרונה של ארגון ההנצחה וזכויות האדם שפעל במדינות ברית המועצות לשעבר Memorial International ושלוחתו Memorial Center אינה מותירה ספק לגבי הכיוון שאליו מועדות פניה של רוסיה. Memorial הוא ארגון הגג לזכויות אדם המכובד ביותר ברוסיה, שכלל מספר שלוחות: Memorial International היה שלוחת הארכיון שבו תועדו פשעי סטלין, ובשנים האחרונות החלה מסורת של התכנסויות פומביות ב־29 באוקטובר לאירוע הנצחה של הקראת שמותיהם של קורבנות הדיכוי הפוליטי. בית המשפט העליון של רוסיה סגר את הארגון באשמת שווא של אי-הצגת הלוגו של "סוכנות זרה", ויצירת דימוי "שקרי" של ברית המועצות כ"מדינת טרור" (Interfax, 2011).

לטיהור הסטליניזם של פוטין אכן אין כל קשר לחיפוש ניואנסים שישפרו את הבנת העבר אלא ליצירת נרטיב מטעה שישרת מטרות פוליטיות, מקומיות ובינלאומיות. עבור רבים בישראל אין סתירה בין סלידה מוחלטת מהסטליניזם לבין הכרת תודה על תרומה מרכזית

"נלחמנו יחד בנאציזם – אני רוצה להדגיש את זה [...] זה אומר שיש לנו ערכים הומניטריים משותפים – זה הבסיס המוצק ביותר של הקשר", אמר פוטין ביוני 2012 בפגישה עם הנשיא שמעון פרס, והוסיף, "אין זה מקרה שברית המועצות הייתה בין היוזמים שתמכו בהקמת מדינת ישראל" (Meeting with president, 2012). למחרת, בנאום לרגל הסרת הלוט מעל אנדרטה בנתניה לזכר ניצחון הצבא האדום על גרמניה הנאצית, אמר פוטין כי רוסיה "שמה קץ" לשואה בזכות הצלת "העולם" (Stern Shefler, 2012). בהזדמנות אחרת (ספטמבר 2019) אמר פוטין, "אזרחי רוסיה וישראל קשורים בקשרי משפחה, קרבה וידידות. זוהי רשת אמיתית, פשוט משפחה, אני אומר בלי להגזים [...] אנחנו רואים בישראל מדינה דוברת רוסית" (JTA, 2019). למרות כל הדיבורים שלו על ערכים הומניטריים, כוונותיו של פוטין הרבה יותר פשוטות ומשרתות את עצמן. כך בשנת 2018 נכנס לתוקף הסכם שקבע כי רוסיה תשלם פנסיה בסך 83 מיליון דולר לאזרחים סובייטים לשעבר החיים כיום בישראל (Putin Awards, 2017) – למרות שאין די כסף להתאמת הפנסיות של האזרחים הרוסים לאינפלציה, וסכום הפנסיה הזעום של קצת יותר מ־17 דולר לחודש מעיד שוב על העדפה של סגנון על פני מהות (Medvedev's Awkward, 2016). אומנם לא מדויק להניח כי מאמציו של פוטין בטיפול תפוצות דוברות רוסית לא חמקו מן העין, אך בסופו של דבר במאזן הכולל הריאליזם הפרגמטי השיג לו מינוף רב יותר. ואכן, רבים תיארו את נתניהו, שאולי ניצל את ההתפתחויות הללו במובנים פוליטיים, כ"קמפייןר אומן" בעיני ציבור דוברי הרוסית בישראל (Galily, 2019).

אולם למרבה האירוניה, החברה האזרחית הישראלית ובעיקר דוברי הרוסית הדפה לאורך השנים בעקביות את הידוק הקשרים עם רוסיה, בייחוד ישראלים שהגיעו בעלייה האחרונה המכונה "עליית פוטין". הם ארגנו הפגנות ליד השגרירות הרוסית על הפרת זכויות האדם ברוסיה, שליוו כמעט כל ביקור רשמי של גורם רוסי בישראל. בפרט התנגדו דוברי הרוסית הצעירים בישראל לסיפוח הלא-חוקי של חצי האי קרים. בביקורים קודמים של כותבת המאמר בישראל נאמר לה שסיפוח קרים תרם במיוחד לפילוג בקרב דוברי הרוסית בישראל. הקמפיין של נתניהו בעד פוטין הרחיק מאוד את המצביעים הללו, בעיקר בשנים האחרונות של שלטון נתניהו. עם זאת, כפי שציננה לילי גלילי, ייתכן שהקמפיין לא נועד לדוברי הרוסית אלא "לציבור הישראלי בכללותו, שאינו מתעניין בפוליטיקה הפנימית של רוסיה ומתרשם כשהוא רואה את מנהיג המדינה הקטנה שלהם משחק בליגה של הגדולים, עם אנשים כמו טראמפ ופוטין" (Galily, 2019).

וזלזול מוחלט בחייהם של בני עמו. ההנהגה הסובייטית החלה לציין את האירוע רק בתקופת שלטונו של לאוניד ברז'נייב כדי להשתמש בחגיגות כדבק לאומי ולהעניק לגיטימציה לשלטון הסובייטי בתקופות של סטגנציה. כמו ברז'נייב, גם פוטין השתמש בנרטיבים האלה הן בבית פנימה והן ביחס לישראל. במבט רחב יותר, הנוסטלגיה הסובייטית הפכה לאחד מעמודי התווך המרכזיים להגדרת הרעיון הלאומי של רוסיה על ידי פוטין. היא חלק מהחזון שלו המאחד ביטחון ומיליטריזציה, הן מקומית והן בינלאומית (Borshchevskaya, 2020). חזון זה צמח כתגובת נגד לשנות ה-90 והוא משלב תערובת רעילה של פטריוטיות לוחמנית ואנטי-מערבית עם נוסטלגיה סובייטית ואורתודוקסיה דתית.

הכנסייה האורתודוקסית הרוסית

ירושלים הייתה חשובה מאז ומתמיד לכנסייה אורתודוקסית הרוסית, לרוסיה הצארית ובעיקר לרוסיה האימפריאלית במאה ה-19, כאשר הכנסייה השפיעה על קהילות אורתודוקסיות יווניות, ארמניות וערביות באימפריה העות'מאנית. היא מימנה בתי ספר, כנסיות ואכסניות בפלשתינה ובסוריה. תחת שלטון פוטין ניסתה הכנסייה האורתודוקסית הרוסית להחיות את הרעיון לצד תפיסות היסטוריות רחבות יותר של רוסיה כ"רומא השלישית" ובתוספת משלה – חיבור למדיניות החוץ הדוגלת בהתרחבות למזרח התיכון. בהקשר זה הכנסייה הציגה עצמה ככוח מאחד עבור כל הנוצרים באזור וכעמוד התווך המרכזי של יציבות, המגן על קהילות נוצריות. זו הייתה אחת הסיבות לכך שהכנסייה והקרמלין טיפחו קשרים עם ישראל. בהקשר זה חשוב לציין כי בינואר 2020 ישראל החלה בהעברת חצר אלכסנדר בעיר העתיקה בירושלים לכנסייה האורתודוקסית הרוסית (Israel Begins, 2020), וכי באוגוסט 2021 האשים שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב את ארצות הברית בכך שהיא שמה לה ל"מטרה" לפרק את "אחדות האורתודוקסיה העולמית" (Lavrov: USA out, 2021). חשוב להבהיר שההליך המשפטי המדויק בכל הנוגע לחצר אלכסנדר הוא מורכב. מדובר במחלוקת משפטית ארוכת שנים שמקורה במהפכה הרוסית של 1917, אבל זה אינו באמת העיקר (וכדאי לזכור שפוטין עצמו הוא לא רק איש קג"ב אלא גם עורך דין בהכשרתו). הסוגיה העיקרית היא שלפי התפיסה המעוותת של הקרמלין, המערב מבקש להחליש ולפלג את רוסיה – בין היתר לא רק באמצעות "תקיפת" מורשת סטלין ותפקידה של רוסיה במלחמת העולם השנייה אלא גם על ידי פירוק "האחדות האורתודוקסית". לכן רוסיה מבקשת לחזק את מעמדה של הכנסייה, כולל בישראל. שמה של החצר מציין לא

להקמת המדינה היהודית, אבל מבחינת פוטין זו הזדמנות שימושית שיש לנצל. היא מאפשרת למשל לקדם נרטיב של רוסיה כקורבן של המערב, שכביכול אינו מעריך במידה מספקת את התפקיד שמילאה ברית המועצות בהבסת היטלר. וגם אם כל הצדדים מבינים בסופו של דבר את הציניות שמאחורי פעולות אלה, מראית העין עודנה חשובה.

וכך בשנת 2018 השתתף נתניהו במצעד ה-9 במאי במוסקבה לציון הניצחון על הנאצים – האירוע השנתי הגדול והחשוב ביותר ברוסיה, שמנהיגי המערב התנערו ממנו מאז הסיפוח הבלתי חוקי של חצי האי קרים מאוקראינה ב-2014. תחת שלטונו של פוטין הקרמלין משתמש באירוע הזה למטרות פוליטיות כדי ללבות מיליטריזם, עד כדי כך שהרוסים עצמם מכנים אותו "טירוף הניצחון" ("pobedobesie"). במהלך השתתפותו של נתניהו במצעד ה-9 במאי הוא ענד את עיטור סנט ג'ורג' השנוי במחלוקת, שהוצא אל מחוץ לחוק באוקראינה לאחר סיפוח קרים על ידי מוסקבה (Roth, 2017). "אין הרבה דברים שראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו יכול היה לעשות כדי להתחבב על מר פוטין יותר מאשר לטוס למוסקבה ולהשתתף במצעד הצבאי של הכיכר האדומה ביום רביעי", כתב ירוסלב טרופימוב בוול סטריט ג'ורנל (Trofimov, 2018). ביקור נתניהו נערך בזמן שבו ישראל הייתה מודאגת מההתבססות האיראנית בסוריה ונעשתה תלויה ברוסיה במידה מסוימת, כאשר נתניהו האמין שפוטין יכול להגביל את ההשפעה האיראנית (פירוט בנושא זה בהמשך). מאמר שכתב לאחרונה שגריר רוסיה בישראל אנטולי ויקטורוב ממחיש כיצד הקרמלין משתמש בנרטיבים של מלחמת העולם השנייה ביחסיו עם ישראל כדי להשיג לעצמו לגיטימציה רבה יותר: "בישראל אנו מוצאים הבנה הדדית מלאה וחשובה במיוחד, על רקע האופן שבו מדינות שונות עושות ניסיונות ציניים לשכתב ולעוות את ההיסטוריה של המלחמה [...] ולוקות ביחס של חילול קודש כלפי זכרם של חיילי ברית המועצות המשחררים" (Victorov, 2021). סרגיי לברוב חזר על נקודה זו בפרסום משותף במלאת שלושים שנה ליחסי רוסיה-ישראל. בפרק שכתב נאמר "דחייה קטגורית של ניסיונות לרוויזיוניזם היסטורי [...] והכרה בתוצאות משפטיות בינלאומיות של מלחמת העולם השנייה איחדו תמיד את רוסיה וישראל" (Magen & Rakov, 2022, p. 15).

למרבה האירוניה, סטלין עצמו לא נהג לציין את סיום מלחמת העולם השנייה בחגיגות. הוא ביקש להדחיק את הטראומות של המלחמה כדי שהאנשים ישכחו אותה, במידה רבה משום שהוא עצמו מילא תפקיד מרכזי בגרימת הטראומה הזו באמצעות שקרים, ניהול כושל

ההתערבות בסוריה

ההתערבות של פוטין בסוריה ב־2015 הביאה את רוסיה אל סף דלתה של ישראל – מציאות של ישראל לא הייתה ברירה אלא להסתגל אליה, בייחוד על רקע האמביוולנטיות המערבית כלפי המשבר בסוריה. ואכן, עד מהרה התברר שרוסיה נמצאת בסוריה לטווח ארוך והיא עלולה להגביל את חופש הפעולה של ישראל לפגוע במטרות הקשורות לאיראן בתוך סוריה. המעורבות של פקידים רוסים וישראלים גברה, מהרמות הבכירות ביותר ועד הרמות הנמוכות ביותר. שתי המדינות גם הקימו מנגנון לתיאום ולמניעת הסלמה כדי למנוע עימותים, וממשלת ישראל החלה לראות ברוסיה מדינה שיכולה להגביל את איראן וחזבאללה בסוריה – תפיסה שמוסקבה עודדה באופן פעיל. זאת ועוד, כמו מדינות אחרות באזור, ממשלת ישראל ראתה ברוסיה ערוץ תקשורת עם משטר אסד – סיבה נוספת ליחסים טובים עם מוסקבה. כמו כן היו גורמים רשמיים ישראלים שטענו בשיחות פרטיות כי פוטין שומר "פינה חמה" ליהודים ולישראל וציינו שחשו חיזוק לכך כאשר מוסקבה התירה חופש פעולה לכוחות הישראליים.

מוסקבה לא הגבילה במישרין את חופש הפעולה של צה"ל, ובסופו של דבר נכון למועד כתיבת שורות אלה שתי המדינות שומרות על תיאום. עם זאת מספר מכשולים חשפו את שבריריות המצב, חרף העובדה שגורמים ישראלים טענו לאורך השנים שהם אינם מבקשים את רשותה של רוסיה לביצוע תקיפות אוויריות. כבר במארס 2017 "זימנה" מוסקבה את שגריר ישראל במוסקבה גארי קורן ו"דרשה" הבהרות לגבי תקיפה בסוריה, ובכך הדגישה את נטייתה להתייחס גם לשותפתה כאל כפופה לה ולא כאל שווה לה (TOI Staff & Agencies, 2017). אין ספק שהמתחים בין רוסיה וישראל נמשכו ברמה גבוהה יותר מזו שהסגירה השפה הרשמית במהלך השנים. מוסקבה נותרה בלתי מרוצה מהתמיכה של ישראל בנוכחות אמריקאית בצפון סוריה, שנועדה לסייע לכורדים הסורים. ראשית, משום שהנוכחות האמריקאית הגבילה את האפשרויות של איראן במונחים של שליטה בגבול סוריה־איראן – רמז למצב שהדגיש שוב שמוסקבה מעדיפה את איראן. שנית, פשוט משום שמוסקבה רצתה שארצות הברית תצא מסוריה. ישראל מצידה, אף שדאגה בשל הנוכחות הרוסית בסוריה, שמרה על התקווה שרוסיה תגביל את ההשפעה האיראנית בסוריה – תקווה שבמשך השנים לא התממשה.

מוסקבה מעולם לא יזמה פעולה משמעותית שתגביל את איראן וחזבאללה, ואילו שורה של הפרות הפסקת אש במשמרת של רוסיה רק הדגישה גם את חוסר היכולת

אחר מאשר אלכסנדר נבסקי (Nevsky), הפטרון הקדוש ההיסטורי של הצבא הרוסי. עיטור אלכסנדר נבסקי, אחד מאותות ההוקרה הגבוהים ביותר עבור שירות מדיני או צבאי ברוסיה הצארית, הוקם לתחייה הן על ידי רוסיה הסובייטית והן על ידי פוטין.

ההתערבות של פוטין בסוריה ב-2015 הביאה את רוסיה אל סף דלתה של ישראל – מציאות של ישראל לא הייתה ברירה אלא להסתגל אליה, בייחוד על רקע האמביוולנטיות המערבית כלפי המשבר בסוריה.

הנרטיבים הללו שלפיהם המערב מנסה כביכול להחליש את רוסיה משמשים לקריאה גוברת לחברה הרוסית לאחד שורות ולשים בצד מחלוקות בנושאים פנימיים בשם האיום המשותף הנתפס כחמור יותר, וכך אחיזתו של פוטין בשלטון מתהדקת. אולם האמת היא שיחסי מדינה־כנסייה ברוסיה הסובייטית ומרכיב הדת במדיניות החוץ של רוסיה הם עמוקים ורחבים. דיון מלא בנושא יחרוג מתחום מאמר זה אבל בקצרה, מדובר בתפנית המשיחית שהתרחשה ברוסיה הפוסט־סובייטית לאחר קריסת הקומוניזם. מבחינה היסטורית, למדיניות החוץ ובייחוד למדיניות הביטחון הרוסית היה תמיד ממד כנסייתי, וכך גם ברוסיה הפוסט־סובייטית ובפרט תחת שלטון פוטין, שכאמור לעיל מתייחס לדחיפת התודעה הרוסית לעבר מיליטריזציה כאל אמצעי להגברת הלכידות. אף שבמהלך השנים נהגו חוקרים לטעון כי לרוסיה של פוטין אין אידיאולוגיה, זוהי פרשנות שטחית של המציאות. פוטין הציע אידיאולוגיה של פטרנליזם מדינתי ופטריוטיות, המבוססת על הישענות על העבר המפואר ועל דחיית הליברליזם (Borshchevskaya, 2021, p. 44). לדת היה תפקיד ישיר בנרטיב זה ויתרה מכך, הכנסייה עצמה פעלה גם היא להידוק קשרים עם המדינה. כפי שכותב דמיטרי אדמסקי בספרו על האופן שבו הכנסייה החלה לחדור למרחב הצבאי־תעשייתי ברוסיה – חלחול האמונה הרוסית־אורתודוקסית לפוליטיקה הוא רחב, עמוק ומתמשך וככל הנראה יאריך ימים יותר מפוטין, שכן נרטיבים של ציות, נאמנות, חובה והקרבה נשזרו באלו של אמונה (Adamsky, 2019). עבור ישראל, בהיותה ערש הנצרות, המשמעות היא שתמיד יהיה לה מקום חשוב במיוחד באינטרסים של המדינה הרוסית, הממשיכה לחתור למימוש השליחות המשיחית שלה של כמגינה ומושיעה – שליחות שגם חוצה גבולות.

איראן בסוריה פחתו, אולם הן לא נעלמו כליל למרות הוכחות הפוכות. בדצמבר 2021 אמר היועץ לביטחון לאומי לשעבר מאיר בן-שבת: "הרוסים ואנחנו חולקים השקפה משותפת, מעבר למה שנחשף בפומבי [...] הרוסים חותרים ליציבות אזורית, בייחוד בסוריה. אני מאמין שהם יסכימו כי איראן היא הכוח שקורא תיגר על היציבות הזו" (Kubovich, 2021).

בכירים רוסים כמו שגריר רוסיה באו"ם וסילי נבנזיה (Nebenzia) ושגריר רוסיה בישראל אנטולי ויקטורוב נהגו לגנות מעת לעת את הפעילות הישראלית ש"מערערת יציבות" בסוריה ובמזרח התיכון בשנים הבאות, אך הרטוריקה החריפה בייחוד עם חילופי ההנהגה בישראל ועליית נפתלי בנט במקום בנימין נתניהו. ביולי 2021 פרסמו מוסקבה, טהראן ואנקרה הצהרה משולשת המאשרת "מחויבות לריבונות סוריה וגינוי המשך ההתקפות הצבאיות הישראליות בסוריה, אשר מפירות את החוק הבינלאומי, את המשפט ההומניטרי הבינלאומי ואת ריבונות סוריה והמדינות השכנות ומסכנות את היציבות והביטחון באזור, וקראו לשים להן קץ" (Russia, Iran, Turkey, 2021). בהמשך חודש יולי דווח גם כי אדמירל משנה ואדים קוליט (Kulit), ראש המרכז הרוסי לפיוס צבאי בסוריה (Egozi, 2021a), אמר כי כוחות רוסיים סייעו לסורים בירוט ארבעה טילים ששוגרו על ידי מטוסי F-16 ישראליים (Syria Shot, 2021).

בהקשר זה נראה היה כי ההנהגה הישראלית מודאגת מכך שרוסיה שינתה את מדיניותה כלפי ישראל בסוריה. דיווחים בעיתונות במהלך קיץ 2021 ציינו כי רוסיה עצרה את הערוץ למניעת הסלמה וקשרו את השינוי הזה להחלפת נתניהו (Egozi, 2021b). אולם נראה היה שהדיווח היה מוגזם (Kasnett, 2021), וסביר יותר להניח שמוסקבה שלחה מסרים טקטיים כדי לבחון את ממשלת ישראל החדשה. לאחר שבנט נפגש עם פוטין באוקטובר הוא שב ואישר כי שתי המדינות ימשיכו ליישם את המנגנון למניעת הסלמה. "הוחלט לשמור על המדיניות הקיימת מול רוסיה (לגבי תקיפות אוויריות בשטח סוריה)", הצהיר שר השיכון זאב אלקין, שליווה את בנט כמתרגם ויועץ. אלקין אמר גם כי השיחות כללו ביסוס של המשכיות ביחסים הדו-צדדיים עם רוסיה, לאחר שבנט החליף את בנימין נתניהו כראש ממשלת ישראל (TOI Staff, 2021). בהמשך דיווחו פרשנים צבאיים ישראלים בערוצים הישראליים 12 ו-13 כי מנגנון התיאום נותר במקומו, אך פוטין ביקש גם התרעה מוקדמת נוספת בעת תקיפות.

וגם את חוסר הרצון הרוסיים להדוף את כוחות איראן בסוריה. יתר על כן, בספטמבר 2018 פרץ משבר חמור, לאחר שמשטר אסד הפיל בטעות מטוס ריגול רוסי ו-15 אנשי צוותו נהרגו — תקרית שבגינה האשימה מוסקבה את ישראל. משרד ההגנה הרוסי השמיע אומנם ביקורת חריפה, אולם העיתונות הישראלית הקפידה להדגיש שפוטין עצמו לא האשים את ישראל ותיאר את התקרית כ"שרשרת של נסיבות מקריות טרגיות". משרד ההגנה הרוסי האשים במישרין את ישראל וטען שהיא השתמשה במטוס האזרחי כ"מגן" מפני חיל האוויר הסורי. לאור זאת היו שסברו כי משרד ההגנה הרוסי הוא אנטי-ישראלי יותר מפוטין עצמו. ברקע התקרית עמדה שאלת האנטישמיות הרוסית ההיסטורית, והיכן עומד פוטין עצמו בנושא זה בהשוואה לחברי ממשלתו מהימין הקיצוני והאולטרה-לאומני. ייתכן מאוד שמשרד ההגנה הרוסי אכן נטה להיות יותר אנטי-ישראלי. ואולם העיסוק בפרטים בלתי חשובים כאלה מערפל יותר מאשר מבהיר, שכן קשה לדעת כמה מהתגובות הללו היו אמיתיות או רק הצגה. משרד ההגנה הרוסי היה צריך לספק הסברים לפוטין, וייתכן שהרצון להטיל את האשמה על ישראל הוא תוצאה של מבוכה ותו לא מול הבוס, ולא שיקוף של פער אמיתי בגישה או במדיניות. יהיו אשר יהיו רגשותיו של פוטין כלפי יהודים, הוא הדגיש, גם אם ביתר דיפלומטיות מאשר משרד ההגנה שלו, כי התקיפה הישראלית הקודמת הפרה את ריבונות סוריה ואת ההסכמים בין רוסיה לישראל על הימנעות מהתנגשויות. פוטין הוסיף ואמר שעל נתניהו "למנוע מצבים כאלה בעתיד" (Agencies & TOI Staff, 2018). בסך הכול, תגובתו הדגישה את הפרגמטיות שלו כלפי ישראל. לצד אלה, התקשורת ברוסיה שנשלטת על ידי המדינה עוררה גל של תגובות אנטישמיות ברשתות הרוסיות (On the web, 2018).

בסופו של דבר, לא רוסיה ולא ישראל היו מעוניינות במשבר דו-צדדי מלא, אבל התקרית המחשה באיזו מהירות היחסים עלולים להידרדר, וכאשר זה קרה ישראל הצביעה בעד כמה החלטות של האו"ם המגנות את סיפוח קרים (JTA & Liphshiz, 2018), בניגוד לתגובתה הראשונית ב-2014, כאשר נותרה ניטרלית לכאורה. למרות זאת, ממשלת ישראל המשיכה לקוות בתמימות שרוסיה תרתיע את איראן בסוריה. כך למשל במארס 2019, לאחר שהפסקת האש בדרום לא נתנה מענה לאף אינטרס ביטחוני של ישראל, הודיע נתניהו לקבינט שלו: "הנשיא פוטין ואני הסכמנו גם על מטרה משותפת — הסגת כוחות זרים שהגיעו לסוריה לאחר פרוץ מלחמת האזרחים". במהלך השנים נראה אומנם כי התקוות הישראליות שרוסיה תגביל את שלוחיה של

מסקנות והמלצות למדיניות

במהלך שלושים השנים האחרונות הבשילו יחסי רוסיה־ישראל במידה ניכרת, אולם נותרו מתחים וחילוקי דעות. בפגישה שקיים ראש הממשלה נפתלי בנט עם פוטין ב־22 באוקטובר 2021 הוא דן עימו לא רק בחופש הפעולה של ישראל בסוריה אלא גם בבסיס ליחסים דו־צדדיים. בנט אמר, "אני רוצה לומר לך בשם כל המדינה וכל העם שלנו: אנחנו רואים בך ידיד קרוב ואמיתי של מדינת ישראל ושל העם היהודי". הוא שב והדגיש את תפקידו של הצבא האדום בלחימה בנאצים (Meeting with Israel prime minister, 2021). ההנהגה הישראלית ממשיכה לייחס חשיבות לטיפול קשרים טובים עם רוסיה, ולמען הסר ספק – כך גם מוסקבה, אבל המניעים של הקרמלין אינם רק ידידות אמת.

מדיניותה של מוסקבה בשלושים השנים האחרונות, למעט אולי שנותיו הראשונות של ילצין, מעידה על העדפה לפרגמטיות כפי שמוסקבה מפרשת את המונח ובניגוד למערב, ולבנייה של מנופים פרגמטיים בהקשר זה.

מדיניותה של מוסקבה בשלושים השנים האחרונות, למעט אולי שנותיו הראשונות של ילצין, מעידה על העדפה לפרגמטיות כפי שמוסקבה מפרשת את המונח ובניגוד למערב, ולבנייה של מנופים פרגמטיים בהקשר זה. זו גם המטרה של הקרמלין, כחלק מהחתימה לחיזוק מעמדה של רוסיה במזרח התיכון כמתווכת המסוגלת לדבר עם כל הצדדים וכמשקל נגד למערב, גם במקרים מזדמנים שבהם מוסקבה מסייעת לישראל.¹ אין ספק שמוסקבה אינה מעוניינת במשבר דו־צדדי עם ישראל – דמוקרטיה פרו־מערבית חזקה ומפותחת שמוסקבה רואה בה מדינה חיונית מבחינה אסטרטגית באזור. אבל זה בדיוק מה שהופך אותה לפגיעה למאמצים הכוללים יותר של מוסקבה לשבש ולהחליש פרקטיקות ומוסדות דמוקרטיים ברחבי העולם (TOI Staff, 2018). גם המקרה של נעמה יששכר, אזרחית ישראלית־אמריקאית בת 26 שנעצרה בשנת 2019 על ידי השלטונות ברוסיה כחלק מהניסיון לכאורה להביא לשחרורו של האקר שנאשם בפלילים, ממחיש כיצד מוסקבה רואה את היחסים הבינלאומיים (Eglash, 2019). השפעה רוסית רבה יותר לא תביא ליציבות ולא תשפר את הביטחון. רוסיה רואה כיום במזרח התיכון זירה מרכזית לתחרות עם ארצות הברית ועם המערב בכלל, והדבר צפוי להציב אתגר עבור ישראל בשנים הקרובות. גם ללא קשר לתחרות עם המערב, למזרח התיכון יש ותמיד תהיה חשיבות עבור מנהיגי רוסיה.

בניגוד למנהיגים סובייטים, פוטין נוטה יותר לפרגמטיות ומודע למגבלותיו. הוא יודע שמנהיגים ישראלים לא יפגעו ביחסים עם ושינגטון רק כדי לפייס את מוסקבה, אולם זו אינה אמורה להיות הדאגה העיקרית שלו. גישתו של פוטין למזרח התיכון כבר הראתה שהוא הרבה יותר עמיד ממה שרבים מהפרשנים חזו. פוטין גם הראה שהוא נחוש לערער אינטרסים פרו־מערביים. רבים אומנם חשבו שרוסיה תמצא עצמה שוקעת בביצה הסורית ולא תשיג את מטרתה, אבל בניגוד לכך פוטין השיג יעדים מרכזיים רבים מבלי לספוג עלויות בלתי נסבלות. בינתיים המערב מנסה בשנים האחרונות לסגת מהמזרח התיכון, וממשל ביידן רואה בסין יותר מאשר ברוסיה יעד עיקרי למדיניות החוץ שלו. האמריקאים אף חיזקו את רוסיה באמצעות ויתור על סנקציות, מה שמאפשר כעת לרוסיה לבנות את צינור הגז נורד סטרים 2. המחדל בנסיגה מאפגניסטן החליש את ארצות הברית ואת המערב בכלל בעיני הקרמלין, ורוסיה מדרבנת עתה בגלוי שינוי מוחלט בסדר העולמי שלאחר המלחמה הקרה. התחרות בין המעצמות הגדולות על המזרח התיכון תמשיך להתעצם, לפחות בכל הנוגע לרוסיה (וסין), בעוד המחויבות האמריקאית לתחרות זו, בייחוד במזרח התיכון, תישאר במקרה הטוב אמביוולנטית. רוסיה וסין לא צפויות להיפרד בקרוב, למרות שנים של ניתוחי פרשנות שטוענים כי מדובר רק ב"נישואי נוחות" טקטיים. השותפות האסטרטגית בין רוסיה וסין היא בת שלושה עשורים, ואין צורך בברית רשמית מלאה כדי להוכיח שמוסקבה ובייג'ין נותרו מחויבות לכרסום הסדר העולמי שמובילה ארצות הברית ולמציאת דרכים לשתף פעולה ולבנות לעצמן מרחבי השפעה. במבט אל העתיד, סביר להניח שהמתיחות ביחסי רוסיה־ישראל תימשך, אך כך גם שיתוף הפעולה. שני הצדדים ימשיכו ככל הנראה לנהל את שיתוף הפעולה באופן שיפעל לטובת כל צד, גם אם לפעמים הדבר לא יהיה פשוט. בכל הנוגע לסכסוך הישראלי־פלסטיני, לא סביר שישראל תראה ברוסיה מתווכת טובה יותר מארצות הברית, בפרט אם מוסקבה תמשיך להרחיב את השפעתה ברשות הפלסטינית – דבר שהאחרונה קיבלה בברכה במהלך השנים. אולם רוסיה תמשיך למלא תפקיד בדיונים כחלק בלתי נפרד מהם. בכל הנוגע ליחסי רוסיה עם איראן, סביר להניח שישראל תמשיך לקוות שרוסיה תגביל את השפעתן בסוריה של מיליציות הנתמכות על ידי איראן. נראה שישראל ממשיכה להעדיף את רוסיה על פני איראן בסוריה, במקום לראות בשתייהן מערך אסטרטגי אחד. עם זאת מוסקבה שבה ומראה פעם אחר פעם כי בעוד שהמערב שואף להיות פרו־אקטיבי ולחפש פתרונות,

בחשבון נקודה זו בשעה שהיא שוקלת נורמליזציה עם העריץ הגרוע באזור.

נוכחות רוסית חזקה בסוריה אינה צפויה להגביל את איראן בצורה מהותית, ההשפעה פשוט תיראה אחרת ואולי פחות גלויה. כך גם כל סיוע רוסי בנושאים אחרים לא יהיה בהכרח אלטרואיסטי. בסופו של דבר מוסקבה מחפשת מנופים כדי לחזק את מעמדה ולא כדי לקבל על עצמה אחריות כנה של מנהיגה אמיתית. לעיתים קרובות יש צורך בשותפויות עם ממשלות אוטוריטיות אולם לקשרים כאלה יש גבולות, בייחוד כאשר דמוקרטיה מתמודדת עם אתגרי השעה מתוך עמדה של בהירות אסטרטגית ומוסרית.

אנה בורשבסקיה היא עמיתה בכירה במכון וושינגטון למדיניות המזרח התיכון. לפני כן הייתה עמיתה ב־Atlantic Council וב־Peterson Institute for International Economics. חוקרת לשעבר עבור ארגון צבאי פרטי באפגניסטן וכן הייתה מנהלת תקשורת ב־American Islamic Congress. ובכתבי עת כמו The New York Times, The Hill, Foreign Affairs, The New York Times, Criterion, Middle East Quarterly. בשנת 2021 פורסם ספרה Putin's War in Syria: Russian Foreign Policy and the Price of America's Absence (בהוצאת I.B. Tauris). בורשבסקיה היא בעלת תואר דוקטור מאוניברסיטת ג'ורג' מייסון בארצות הברית.

annab@washingtontinstitute.org

מקורות

- 157 Statement by Foreign Minister Sharon on Israel's policy on Kosovo (1999, April 2). Israel Ministry of Foreign Affairs. <https://bit.ly/35cOI73>
- Abner, E. M. (2017, July 9). *Putin's multipolar world and what it means for U.S. strategy*. Association of the U.S. Army. <https://bit.ly/3tJKpu7>
- Adamsky, D. (2019). *Russian nuclear orthodoxy. Religion, politics, and strategy*. Stanford University Press.
- Aderet, O. (2021, February 21). Russia enacting law to back heroic narrative about its role in WWII. *Haaretz*. <https://bit.ly/3lnpSzk>
- Agencies & TOI Staff (2018, September 18). *Putin absolves Israel in downing of spy plane, but warns PM: Don't let it recur*. The Times of Israel. <https://bit.ly/3nPKyZa>
- Aharonson, M. (2018, May 1). Relations between Israel and the USSR/Russia. JISS. <https://jiss.org.il/en/aharonson-relations-israel-ussr-russia/>
- Ahren, R. (2019, February 12). *Israel and Iran both set to join Russia-led free trade zone*. The Times of Israel. <https://www.timesofisrael.com/israel-and-iran-both-set-to-join-russia-led-free-trade-zone/>

היא מסתפקת בסכסוך בלתי פתור בסוריה או במקומות אחרים. הדבר נכון בייחוד אם המצב מעניק לה יוקרה או יתרונות נוספים של עוצמה, בזכות מראית עין של פעילות ליישוב סכסוך קשה לפתרון. סוריה עומדת להיכנס למצב של סכסוך בלתי פתור, שרוסיה רק תנהל במקום לנסות לפתור. במקביל היא תרחיב בהדרגה את השפעתה במזרח התיכון, כאשר סוריה משמשת לה מוקד להקרנת כוח. אם יפרוץ עימות של ממש בין ישראל לאיראן או לשלוחיה של איראן, מוסקבה צפויה להמשיך למצב עצמה כמתווכת היחידה שמחזיקה בערוצי תקשורת עם כל הצדדים. עמדה כזו לא רק תבטיח לה מקום ליד שולחן הדיונים ואת שיתוף הפעולה של כולם, גם אם באירצון, אלא גם עשויה במקרים מסוימים להשיג לרוסיה מעמד של מנצחת, בייחוד עקב חוסר מעורבות מתמשכת ומוקדת של ארצות הברית. בסוגיית התגברות התחרות בין המעצמות, בין ארצות הברית וישראל קיים קשר עמוק ומתמשך כבר שבעה עשורים, וכעת יצטרפו השתיים לחפש דרכים לחיזוק הברית ביניהן על בסיס ערכים משותפים ואינטרסים מנוסחים היטב, בפרט בתקופה הנוכחית שבה השיח הפוליטי בארצות הברית אינו כמו בעשורים הקודמים. הרפובליקנים והדמוקרטים נהגו מאז ומתמיד לעמוד לצד ישראל במשותף, אולם הדינמיקה הזו משתנה באופן מדידי.

הבלטה מוגברת של ארצות הברית לא חייבת להיות משחק סכום אפס עבור ישראל, אבל גם המנהיגים בישראל צריכים להכיר במגבלות של התיווך הרוסי ושל היכולת או האינטרס של הקרמלין להדוף את ההשפעה האיראנית. בהקשר זה, ככל שאסד מתקרב לנורמליזציה עם מנהיגים ערבים שהתנערו ממנו בעשור האחרון (Rogin, 2021), המנהיגות הישראלית צריכה לכל הפחות לא למהר לעשות כמוהם. הרעיון שהתקרבות אסד למדינות ערב ובייחוד למדינות המפרץ העשירות תרחיק אותו מטהראן נראה אולי מקיאווליטי על הנייר, אבל במציאות סיכויי להצליח קלושים ודומים למשל לניסיונות עקרים של מדינות המפרץ בעבר להרחיק את רוסיה מאיראן באמצעות פיתוי להשקעות. אסד חייב את הישארותו בשלטון לא רק למוסקבה אלא גם לטהראן, וזרועותיה של איראן פרוסות ברחבי סוריה בצורה רחבה מכדי שיעלמו ברגע שמדינות המפרץ ימנעו את שיקום המדינה. בהקשר זה גם הדיון המתמשך על צינור גז מירדן וממצרים ללבנון דרך סוריה (Rose, 2021) אינו צפוי להשיג את הגבלת ההשפעה האיראנית, והוא רק יעזור לנרמל עוד יותר את אחת הדיקטטורות הגרועות בעולם. טוב תעשה ישראל, כמדינה חופשית, אם תביא

- Andrew, C. M. & Mitrokhin, V. (2006). *The world was going our way: The KGB and the battle for the third world*. Basic Books.
- Associated Press (1999, April 7). Crisis in the Balkans; Ariel Sharon fears refugee "terrorists." *The New York Times* <https://nyti.ms/3rEa2Kd>
- Baker, P., & Sanger D.E. (2010, May 21) U.S. makes concessions to Russia. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2010/05/22/world/22sanctions.html>
- Belenkaya, M. (2019 November 26). *Russia always stood and stands, on the side of the Palestinian people* [in Russian: *Rossiya vseгда stoyala is stoit na storone palestinskogo naroda*]. Kommersant.
- Boese, W. (n.d.). *Israel halts Chinese Phalcon deal*. Arms Control Association. <https://bit.ly/33v79mX>
- Boris Yeltsin flew to Israel for Christmas celebrations (2000, January 5). [in Russian: *Boris Yel'tsin vyletel v Israil' na rozhdestvenskiya torzhestva*]. Lenta.Ru. <https://lenta.ru/news/2000/01/05/eltsyn/>
- Borshchevskaya, A. (2020, July 2). *The role of the military in Russian politics and foreign policy over the past 20 years*. Foreign Policy Research Institute. <https://bit.ly/3ruhM18>
- Borshchevskaya, A. (2021). *Putin's War in Syria: Russian Foreign Policy and the Price of America's Absence*. Bloomsbury, I.B. Tauris.
- Chernomyrdin, V. (2000, October 18). Gore's secret pact. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/SB971819748452949326>
- Eglash, R. (2019, October 13). Jailed New Jersey native a pawn in U.S.-Russian-Israeli tensions. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3GYt8AQ>
- Egozi, A. (2021a, April 27). *Russian fleet protects Iranian ships smuggling arms, Israelis say*. Breaking Defense. <https://bit.ly/3rEcjJz>
- Egozi, A. (2021b, July 27). *Israel shifts to standoff weapons in Syria as Russian threats increase*. Breaking Defense. <https://bit.ly/3lsmQdr>
- Fung, K (2021, May 14). *Vladimir Putin Calls Escalating Israel Conflict a 'Direct Threat' to Russia's Security*. Newsweek. <https://bit.ly/3Ah0CYG>
- Freedman, R. O. (1998). Russia and Israel under Yeltsin. *Israel Studies*, 3(1), 140–169. <http://www.jstor.org/stable/30246799>
- Freedman, R. O. (2018). From Khrushchev and Brezhnev to Putin: Has Moscow's policy in the Middle East come full circle? *Contemporary Review of the Middle East*, 5(2), 102–115. <https://doi.org/10.1177%2F2347798918762197>
- Galily, L. (2019, August 9). *Netanyahu's Putin campaign alienates Israel's Russian-speaking voters*. +972Magazine. <https://www.972mag.com/netanyahu-putin-elections-likud-liberman/>
- Greenberg, J. (1999, March 31). Crisis in the Balkans; The Israelis: Netanyahu's absence of outrage over atrocities ignites a debate. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3qJ4eQ1>
- Haberman, C. (1991, October 19). Israel and Soviets restore full relations. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1991/10/19/world/israel-and-soviets-restore-full-relations.html>
- Hockstader, L. (1999, April 13). As election nears, Israeli candidates cozy up to Moscow. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3qJV5GW>
- Interfax (2011, December 28). *Memorial charged with creating false image of USSR* [in Russian: *Memorialu vmenili sozdaniya lzhivogo obraza SSSR*]. <https://www.interfax.ru/russia/812934>
- International Monetary Fund. (2021, July). *Exports, FOB to Partner Countries* [Interactive Data set]. <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61726508>
- International Monetary Fund. (2021, July). *Imports, CIF from Partner Countries* [Interactive Data set]. <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61726510>
- Iran nuclear overview. (2020, June 25). Nuclear Threat Initiative. <https://www.nti.org/analysis/articles/iran-nuclear/>
- Israel begins handover of buildings in Jerusalem's Old City to Russian Church—Minister (2020, January 22). Tass. <https://tass.com/society/1112013>
- Israel is a 'Russian-speaking country,' Putin says (2019, September 18.) The Moscow Times. <https://bit.ly/3Afa3rT>
- JTA (2019, September 19). *Putin says he considers Israel a Russian-speaking country*. The Times of Israel. <https://www.timesofisrael.com/putin-says-he-considers-israel-a-russian-speaking-country/>
- JTA & Liphshiz, C. (2018, December 19). Israel joins UN critics of Russia's 'Occupation' of Crimea. *Haaretz*. <https://bit.ly/3rD3MB>
- Kasnett, I. (2021, July 28). Israel faces Russia policy change, or perhaps political posturing, regarding Syria. *Cleveland Jewish News*. <https://bit.ly/3nLiJRB>
- Katz, M. N. (2005). Putin's pro-Israel policy. *Middle East Quarterly*, 12(1), 51–59. https://www.meforum.org/690/putins-pro-israel-policy#_ftnref2
- Keinon, H. (2008, September 17.) Israel and Russia to launch visa-free travel as of Saturday. *The Jerusalem Post*. <https://bit.ly/3nKagOx>
- Kozyrev, A. (1992, October 25, No. 43). *Partnership with the West: An endurance test* [in Russian: *Partnerstvo s zapadom: ispytaniye na prochnost'*]. *Moskovskiy Novosti*
- Kozyrev, A. (2019). *The Firebird: The elusive fate of Russian democracy*. University of Pittsburgh Press.
- Kramer, M. (2017, November 6). *Who saved Israel in 1947?* Mosaic Magazine. <https://mosaicmagazine.com/essay/israel-zionism/2017/11/who-saved-israel-in-1947/>
- Kubovich, Y. (2021, December 8). On Iran, Russia is closer to Israel than 'what's publicly exposed,' former top official says. *Haaretz*. <https://bit.ly/3AKW7MP>
- Kulagin V. (2021, May 14). *Moscow offered a new format for negotiations on the Middle East settlement* [in Russian: *Moskva predlozhila noviy format peregovorov po blishnevostochnomy*

- uregulirovaniyu]. Gazeta.ru. https://www.gazeta.ru/politics/2021/05/14_a_13592948.shtml
- Lavrov: Attacks on Stalin as the main villain are part of an attack on our past (2021, August 30). [in Russian: Lavrov: napadki na Stalina kak na glavnogo zlodeya—chast' ataki na nashe proshloye] Tass. <https://tass.ru/obschestvo/12252695>
- Lavrov: USA out to destroy the unity of world Orthodoxy (2021, August 30). [in Russian: Lavrov: SShA zadalis' tsel'yu razvalit' yedinstvo mirovovo pravoslaviya]. Tass. <https://tass.ru/politika/12253501>
- Little Russia. (1999, May 3). *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/theguardian/1999/may/03/features11.g24>
- Magen, Z. & Rakov, D. (Eds.). (2022). *30 years of full-fledged Russian-Israeli diplomatic relations: past, present and future*. (In Russian). INSS, LS Group Consulting, MGIMO.
- Medvedev's awkward Crimea moment: 'There's just no money. But you take care!' (2016, May 24). Radio Free Europe/Radio Liberty. <https://bit.ly/33BWjvl>
- Meeting with Israeli Prime Minister Naftali Bennett (2021, October 22). [in Russian: Vstrecha s Prem'yer-ministrom Izrailya Naftali Bennetom]. The Kremlin. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/66978>
- Meeting with President of Israel Shimon Peres (2012, June 25). [in Russian: Vstrecha s Presidentom Izraliya Shimonom Peresom] The Kremlin. <http://kremlin.ru/events/president/news/15731>
- Melhem, A. (2021, November 24). Abbas seeks Putin's help to revive Israeli-Palestinian peace process. Al Monitor. <https://bit.ly/33yuWSR>
- Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (n.d.). *On the Russian position on the Middle East Settlement* [in Russian: O pozitsii Rossii po blizhnevostochnomy uregulirovaniyu] <https://archive.mid.ru/web/guest/o-pozicii-rossii-po-blizhnevostocnomu-uregulirovaniu>
- Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2020, August 14). *On the Joint Statement by the United States, Israel and the UAE* [in Russian: O sovmeestnom zayavlenii SShA, Izrailya i OAE]. Press release. <https://bit.ly/3GTSpw8>
- Nikolsky, A. (2015, September 3). *The Russian army will continue to purchase Israeli-developed drones* [in Russian: Rossiyskaya armiya prodolzhit zakupat' bespilotniki izrail'skoy razrabotki]. Vedomosti. <https://bit.ly/3lvGIS6>
- On the web, incited hatred towards Jews after death of Russian Service members (2018, September 18). [In Russian: Vseti prinyalis' razzhigat' nenavist' k evreyam posle gibeli rossiyskikh voyennykh]. Lenta. <https://lenta.ru/news/2018/09/18/antisemitism>
- Pacepa, I. M. (2006, August 24). *Russian footprints*. National Review. <https://www.nationalreview.com/2006/08/russian-footprints-ion-mihai-pacepa/>
- Pike, J. & Sherman, R. (2000, June 26.). *Chinese Airborne Early Warning (AEW)*. FAS Military Analysis Network. <https://man.fas.org/dod-101/sys/ac/row/aew-prc.htm>
- Primakov, E. M. (1996). *International relations on the eve of the XXI century: problems, prospects* [in Russian: Mezhdunarodnyye otnosheniya nakanune XXI veka: problemy, perspektivy]. Industry-Segodnya. <https://bit.ly/33B9BIB>
- Putin approved ban on public denial of the role of the USSR in the victory over Nazism (2021, July 1). [in Russian: Putin odobril zapret publichnogo otritsaniya roli SSSR v pobede nad natsizmom]. Interfax. <https://www.interfax.ru/russia/774772>
- Putin awards Soviet WWII veterans in Israel lifetime benefits. (2017, December 31). Tass. <https://tass.com/society/983700>
- Reuters in Moscow (2020, September 29). Russian court jails gulag historian Yury Dmitriev for 13 years. *The Guardian*. <https://bit.ly/3AmN6mA>
- Rodan, S. (1998, February). *IAI, Russian industries seek to wed tech, old platforms*. Defense News.
- Rogin, J. (2021, October 7). Opinion: Biden is tacitly endorsing Assad's normalization. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3tO0BKR>
- Rose, S. (2021, October 20). *Lebanon will not be subject to US sanctions for importing electricity and gas via Syria*. MENA. <https://bit.ly/3lvloFM>
- Roth, A. (2017, May 9). How an unlikely PR campaign made a ribbon the symbol of Russian patriotism. *The Washington Post*. <https://wapo.st/3H7aaYQ>
- Russia confirms purchase of Israeli drones. (2009, April 10). France 24. <https://www.france24.com/en/20090410-russia-confirms-purchase-israeli-drones->
- Russia, Iran, Turkey reaffirm commitment to Syria's sovereignty—statement. (2021, July 8). Tass. <https://tass.com/world/1311851>
- Russian Prime Minister: Israel is, in fact, a special state to us. (2011, July 20.) Euro-Asian Jewish Congress. <https://web.archive.org/web/2016102223711/http://eajc.org/page84/news24995.html>
- Sherr, J. (2013). *Hard Diplomacy and Soft Coercion*. Chatham House.
- Shevtsova, L. & Kramer, D. (2012, December 18). *What the Magnitsky Act means*. The American Interest. <https://www.the-american-interest.com/2012/12/18/what-the-magnitsky-act-means/>
- Stalin, J. I. (1913). *National Question and Social-Democracy* [in Russian: Natsional'ny voprosil sotsial-demokratiya]. *Prosveshcheniya*, No.3-5; For a later version of this document read Stalin, J.I. (1914). *National Question and Marxism*. *Priboi*. <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1913/03.htm>
- Stern Shefler, G. (2012, June 26). Putin, Peres unveil Netanya memorial honoring Red Army. *The Jerusalem Post*. <https://bit.ly/3fME6h2>
- Syria shot down 22 Israeli missiles, Russian military says (2021, August 20). AP. <https://bit.ly/3nQ4Ly5>
- TASS (2021, October 30). *Russia intends to negotiate with the Palestinian National Authority* [in Russian: Rossiya namerena provesti peregovory s Palestinskoi natsional'noy administratsiyey] <https://tass.ru/politika/12807305>

- Tel Aviv only believes only Washington (1996, April 23). [in Russian: Tel'-Aviv verit lish Vashingtonu]. Kommersant. <https://www.kommersant.ru/doc/131607>
- Theodorou, A. (2016, March 30). *Israeli Jews from the former Soviet Union are more secular, less religiously observant*. Pew Research Center. <https://pewrsr.ch/3t1T1N>
- TOI Staff (2018, August 21). *Is Putin's Kremlin subverting Israeli democracy? A Russia expert thinks so*. The Times of Israel. <https://bit.ly/3fFdHSr>
- TOI Staff (2021, October 22). *Israel says Russia agreed to not hamper IDF air campaign over Syria*. The Times of Israel. <https://bit.ly/3fJ66lO>
- TOI Staff & Agencies (2017, March 17). *Russia summons Israeli envoy, demands clarifications of Syria strike*. The Times of Israel. <https://bit.ly/3lz5Hif>
- Trofimov, Y. (2018, May 9). *At Putin's parade, Netanyahu seeks understanding on Iran*. *The Wall Street Journal*. <https://on.wsj.com/35kva0B>
- United Press (1953, February 12). *Soviet breaks off Israeli relations after bomb attack*. *The New York Times*. <https://nyti.ms/3nQHqMp>
- Victorov, A. (2021, June 30). *Article of the Ambassador of Russia to Israel A.D. Victorov "To the 80th anniversary of the treacherous attack of Hitler's Germany on the USSR," published in the Israeli newspaper Vesti, June 22, 2021* [in Russian: Stat'ya Posla Rossii v Izraile A.D. Viktorova "K 80-letiyu verolomnogo napademiya ritlerovskoy Germanii na SSSR," opublikovannaya v izrail'skoy gazete "Vesti" 22 iyunya 2021 goda] Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. <https://bit.ly/3nRb5VN>
- Visits to the State of Israel and the territory of the Palestinian National Authority (2005, April 27). [in Russian: Visity v Gosudarstvo Israil' na territorii Palestinkoi natsional'noy administratsii]. The Kremlin. <http://kremlin.ru/events/president/trips/45556>
- Vladimir Putin met with the head of the Palestinian National Authority Yasser Arafat (2000, August 11). [in Russian: Vladimir Putin vstretilsya s glavoi Palestinskoy natsional'noy administratsii Yasirom Arafatom]. The Kremlin. <http://kremlin.ru/events/president/news/39063>
- Yakovleva, O. (2018, November 13). *Who puts up statues of Stalin in Russia and for what purpose* [in Russian: Kto i zachem stavit pamyatniki Stalinu v Rossii]. Current Time TV. <https://www.currenttime.tv/a/29596621.html>

הערות

- 1 ראוי לציין, למשל, שלפני הבחירות לכנסת באפריל 2019 סייע הצבא הרוסי לישראל להחזיר מסוריה את גופתו של רב־סמל זכריה באומל, שנעדר מאז מלחמת לבנון ב־1982.